

Csuha

Az EtSz. szerint három ilyen szavunk volna. Én azonban azt hiszem, hogy csak egy van, a köznyelvi *csuha*, amely (nem < oszm. tör. *čoha* 'posztó', hanem) < oszm. tör. *čoza* 1. 'vestis e lana contexta', 2. 'vestis monachorum christianorum' (H. Kún Tibor: MNy. XXXVI, 186). Az én véleményem szerint ugyanis az EtSz.-ban 2.-nek jelzett N. *csuha* azonos a köznyelvi *csóva* szóval, az ugyanott 3.-nak jelzett *csuha* pedig azonos a köznyelvi *csuha* szóval.

A (2.) N. *csuha* jelentései 'tilalomfa; földbe vert kis karó, rajta szalmacsutak' (→ 'jegy a földmérésnél, egy rúd, bokor stb'). Eredetéről az EtSz. szerkesztői csak ennyit mondanak: „szerintünk nem lehet az 1. [t. i. 'bő köpenyegféle' jelentésű] *csuha* szóval azonos“, s ebben teljesen egy nézetem vagyok velük. De azt hiszem, hogy nem nehéz kitalálni, hogy ez a (szerintük 2.) *csuha* nem egyéb, mint a köznyelvi *csóva* szónak egyik alakváltozata. Ez utóbbit a városiak köznyelve már inkább csak a *tűz-csóva* összetétel utótagjaként ismeri és használja, de a nép nyelvében önállóan is használatos s itt a jelentése általában 'szalmacsutak, melyet pózna végére jelül (főleg valamely tilalom jeléül) tűznek ki'. Jelentéseik felől tehát ez a (2.) *csuha* és a köznyelvi *csóva* bátrañ egyeztethetők. De tudván azt, hogy a *csóva* szónak régibb *csova* alakváltozata is van, egyáltalán nem merészség annak feltevése sem, hogy ez a (2.) N. *csuha* alakilag sem egyéb, mint a köznyelvi *csóva* R. *csova* alakjának változata. Ugyanis sem az *o* > *u* változás, sem pedig a magánhangzók közötti *v* > *h* változás feltevése nem mondható merésznek. Ilyenek észlelhetők, mindegyikre csak néhány példát idézve, pl. a *bujtogat*, *buzogány*, *csuda*, *fullajtár*, *Gyurka*, *juh*, *kulimász* stb. és a *civódás* > R. *cihódás*, *Csokova* hn. > *Csokoha*, N. *duwad* > N. *duhad*, (gyón ~) R., N. *gyovon* > *gyohon*, (szláv *javor* >) *jávor* ~ *juhar*, *Kávás* hn. > R. *Káhás*, *kova* > N. *koha*, *kovács* > N. *kohács* stb. esetekben is. A köznyelvivé vált *csóva* változatnak hosszú *ó* hangja pedig a hangsúlyos helyzetben történt nyúlás következménye, mint pl. lat. *Donatus*: *Dónát*, lat. *globus* > R. *glóbis* (> *golyóbis*), lat. *Goliat* > *Góliát*, (R. *hud* >) R. *hod* > *hód*, lat. *chorus* > *kórus*, lat. *chronica* > *krónika*, ném. *kosten* > *kóstol* stb. De szóba kerülveñ így a köznyelvi

csóva < R. *csova*, nem lesz érdektelen ennek is egy kissé megvizsgálni az eredetét.

Az EtSz szerint: „Eredete nincs tisztázva. Legelfogadhatóbb még, hogy a *csóva* elvonás a *csóvál* igéből.“ Ebben ismét teljesen igazat adhatok e szótár szerzőinek. De mi az eredete a *csóvál* igének? Szerintük „eredete ismeretlen“, szerintem azonban — megismerhető. Megismerhető t. i. az eredete abból, hogy régiebb alakja *csovál*, s hogy ennek *csavál* és *csávál* alakváltozatai is vannak. Ebből ugyanis arra következtetnek, hogy ugyanabból a töből származott, mint a rokonjelentésű (és mindeddig ismeretlen eredetű, de aligha jövevény) *csavar* ige. Ebből a *csáv* > *csav*- töből gyakorító -r képzővel (TMNy. 420) *csávár* > *csavar* ige képződhetett, gyakorító -ál (-él) képzővel (TMNy. 398) pedig *csávál*, melyből azonban egyrészt a hangsúlyos helyzetű á megnyúlásával R. *csávál*, másrészt az á labializációjával R. *csavál*, az á hátraható elhasonító hatása alatt pedig R. *csovál*, majd *csóvál* lett. Ennyire megváltozván az alakja, ma persze már nem tudatos előttünk, hogy ilyen közeli rokona a *csavar* igének.

És most áttérhetünk az EtSz.-ban 3.-nak jelzett N. *csuha* kérdésének vizsgálatára. Ennek jelentése ‚kukoricacső takarója, kukoricahéj‘ és (a *paszulycsuha* összetételben) ‚bab hüvelye‘. Eredete az EtSz. szerkesztőinek meglepő véleménye szerint szintén — ismeretlen. Azért mondom ezt meglepőnek, mert hiszen legesekélyebb eszmélkedésre is világos mindenki előtt, hogy ez nem lehet egyéb, mint a köznyelvi (‚bő köpenyegféle‘ jelentésű) *csuha* szónak képletes átvitele a kukoricacső vagy babtermés burkolatának megnevezésére. Valószínűnek tartom, hogy e tájszó hangalakjának részben nagyon feltűnő *suha*, *suh*, *csiva* és *csuhaj*, *csuhéj*, *csuhéjj* változatai tartották vissza e szótár szerzőit ennek az azonosságnak felismerésétől. Hogy mennyire rejtélyes volt előttük ez utóbbinak a (3.) *csuha* hangalakjához való viszonya, ezt legjobban az a körülmény mutatja, hogy nem is nevezték ezeket alakváltozatoknak, hanem „Más idetartozó szavak“ jelzéssel sorolták fel őket, sőt a *csiva* alakváltozatot még külön szóként, külön cikkben is tárgyalták. — Lássuk tehát, hogy vajjon csakugyan komoly akadályai-e ezek az alakváltozatok azon, a szójelentések alapján olyan természetesnek tetsző feltevésünknek, hogy a ‚kukoricacső takarója‘ jelentésű N. *csuha* szó etimológiailag azonos a ‚bő köpenyegféle‘ jelentésű köznyelvi *csuha* szóval.

A *suha* alak szókezdő s hangja aligha lehetne ilyen akadály, mert ez olyan szórványos szókezdő cs > s változás, mint amilyen pl. a *sajt*, *saru*, *sátor*, (csékély ~) *sekély*, *séprő*, Bodensatz, *serég* szavak elején is észlelhető. A *suh* (olv. sú) alakváltozat sem lehet egyéb, mint a *kolbász*-típusnak egyik képviselője, vagyis egyik példája annak, hogy a szóvégi a (e) hangot a nyelvérzék némelykor tévesen 3. személyű birtokos személyragnak fogta fel,

s ezért a beszélő, mikor nem személyragos alakra, hanem ragtalan alanyesetre volt szüksége, egyszerűen elhagyta ezt a személyragnak vélt szövégi *a* hangot. Így keletkeztek egyebek közt pl. az *alabárd*, *barack*, *kamat*, *kámfor*, *kard*, *kárpit*, *kolbász*, *ladik*, *lapát*, *lőcs* szavak mai hangalakjai, s ugyanígy a N. *suha* melletti N. *suh*. — E *suha* és *suh* alakok tehát egyáltalán nem adnak okot feltevésünk elvetésére.

A *csiva* alak megérthetése céljából először is tudnunk kell, hogy köznyelvi (bő köpenyegféle' jelentésű) *csuha* szavunknak régebb alakja *o* hangú *csoha* volt. Valamiként tehát mai *csuha* alakjának van *o* hangú N. *csuva* változata, ugyanígy lehetett a R. *csoha* alaknak is *csova* változata. Fennebb, a 'tilalomfa' jelentésű (2.) *csuha* szó *h* hangjának megmagyarázása céljából idéztünk néhány példát a magánhangzók közötti *o* > *h* változásra. De legalább ilyen gyakori jelenség ennek ellenkezője is, a *h* > *o* változás. Pl. *dohány* > N. *dovány*, *duhaj* > N. *duvaj*, *fohászkodik* > R. *fovászkodik*, *hóhér* > N. *hóvér*, (ném. *Kachel* >) N. *káhoj* > N. *kávoj*, *pohár* > N. *povár*, *ruha* > N. *ruva*. Tehát ugyanígy keletkezhetett a R. *csoha* alakból is *csova*. Ennek *csovát*, *csovában*, *csovának*-féle alakjaiból aztán az *á* hátraítható hasonító hatása következtében *csivát* stb. lett, s az ilyen *á* hangú alakokból elvont új alanyeset: *csiva*. Teljesen ugyanígy keletkeztek pl. az *i* hangú *alamizsna*, *csipa*, N. *kápiszta*, N. *korcsima*, *lapicka*, N. *rigya* (Szinyei: NyK. XXXIII, 135) alakok is. E szerint tehát ez a N. *csiva* alakváltozat sem lehet akadály a annak, hogy e (3.) N. *csuha* szót azonosnak ne tartsuk a köznyelvi *csuha* szóval.

Már nehezebb e (kukoricacső takarója' jelentésű 3.) N. *csuha* szó N. *csuhaj* ~ *csuhéj* ~ *csuhéjj* változatainak magyarázata. A *csuhaj* és *csuhéj* változatok ugyan nyilván úgy viszonylanak egymáshoz, mint a *gunaj* ~ *ganéj*, *paraj* ~ *paréj*, *taraj* ~ *taréj*-félék. (Az egyszer, Nyr. XL, 382, közölt állítólagos *csuhéjj* alak a valóságban bizonyára: *csuhéi*.) Vagyis a szövégi *ai* kettőshangzóból előbb az *i* hasonító hatása miatt *éi* lett, s ebből az *i* pótoltságával hosszú *é*, csak hogy a *csuhé* (N. *gané*, *paré*, *taré* stb.) személyragos *csuhéja*, *ganéja* stb. alakjából (személyragnak csak az *a* hangot fogva fel) elvonódott egy új *éi* végű alanyeset: *csuhéj* (*ganéj* stb.) A kérdés e részének megoldása tehát nem nehéz. De annál nehezebb az utolsó része, t. i. az, hogy hogyan viszonylik a N. (*csuhéi* és) *csuhéj* alapalakja, az *aj* végű N. *csuhaj* alak a legrégebbi alakhoz, az *a* végű köznyelvi *csuha* alakhoz? Mert hogy a N. *csuhaj* változat végén járulékos *i* fejlődött volna, az teljességgel elfogadhatatlan feltevés volna. Erre az egész magyar hangtörténetben egyetlen egy példa sem akadna.

De hátha ez a N. *csuhaj* alak talán nem is változata a köznyelvi *csuha* szónak, hanem más m i l y e n eredetű? Én, egy szövégi *i* hang fejlődésének lehetetlensége miatt, bizony ezt hi-

szem. Mégpedig azt, hogy összetétel. Az én véleményem szerint eredetileg a *csuha* és *haj* (~*háj*) szavak összetétele volt, tehát olyan rokonértelmű összetétel, mint amilyenek pl. *búbánat*, *hírnév*, *perpatvar* stb. Ennek a *csuhahaj összetételnek a hangsora igen könnyen éríthető módon, t. i. *tete* > *te* típusú egyszerejtéssel rövidülhetett *csuhaj*-já. Ilyen egyszerejtésre már idéztem egyszer (e jelenség első ismertetésekor, MNy. XXX, 69) négy példát. De ezeknek számát most még megszerzem a következőkkel: *büntetlen* > *büntetlen*, *ebmankó-kóró* > N. *ebmankóró*, R. *Szentetelke* > R. *Szentelke* (> *Zentelke* hn.). És *Anna* (v. *Éva* stb.) *néném* stb. helyett a Székelyföldön közönséges: *Annaném*, *Évanéd*, *Téranénk*, *Rózsínétok* stb. (De persze mindig csak: *néni*, *Annanénje* és *Annanénjük*). Ugyanígy egyszerejtéses rövidülés: *csuhahaj > *csuhaj* (s ebből *csuhéi* és *csuháj*). Ime: a N. *csuhaj* alak megértéséhez nem szükséges feltennünk egy járulékos szövegi fejlődését. Tehát ez sem akadály a azon feltevésünk elfogadásának, hogy a 'kukoricacső takarója' jelentésű N. *csuha* ugyanaz a szó, mint a 'bő köpenyegféle' jelentésű köznyelvi *csuha*.

Azzal végzem tehát, amivel kezdtem: nem h á r o m *csuha* szó van a mi nyelvünkben, hanem csak e g y, melynek 'bő köpenyegféle' > 'kukoricacső takarója' a jelentései. A 'tilalomfa' jelentésű N. *csuha* pedig nem egyéb, mint a köznyelvi *csóva* alakváltozata.

Horger Antal.

EtSz nimmt 3 homonyme *csuha* Wörter an. Das 1. wäre 'Mönchkutte', das 2. 'Wedel; Brandfackel' und das 3. 'Deckblatt des Maiskolben'. Aber dieses 3. ist nichts anderes als bildliche (urspr. gewis nur spass.) Übertragung des Namens der Mönchkutte. Und das 2. ist nur laütl. Variante des gemeinspr. Wortes *csóva*. Dies letztere ist Abstrakt. aus dem Zeitw. *csóvál* 'etw. hin u. herbewegen; (mit dem Schwanz) wedeln', dessen ältere Form *csavál* ist, und dies (ebenso wie die frequ.-r Bild. *csavar* 'drehen. schrauben') ist frequ. -ál (-él) Bild. aus dem Stamme *csav-*, dessen Urspr. zwar unbekannt, aber keinesf. fremder Herkunft ist.